

Azərbaycan türkləri hər zaman qədim təfəkkürdən qaynaqlanan mənəvi-əxlaqi dəyərlərini həm sözlü, həm də hərəkətli-göstərişli ifadə etməyi özlərinə şərəf və qürur bilmişlər. Sözlü ifadə xalqın şifahi yaradıcılıq örnəkləridir ki, məhz bu qiymətli örnəklərlə xalqımız köklü mədəniyyətini sözə çox asan şəkildə çevirməyi bacarmışdır. Çünki bu örnəklər xalqın öz ruhunun ifadəsidir, qədim etnik mədəniyyətinin təzahürüdür. Göstərişli mədəniyyətimiz də elə bir o qədər aktivdir. Belə ki, xalq tamaşa və oyunları, qədim etnik mərasim faktlarını ifadə edən ayin-ritualar, xalq rəqləri də xalqımıza məxsus qədim etnik düşüncəni aydın şəkildə əks etdirməkdədir. Zaman-zaman istər sözlü mədəniyyət faktlarını, istərsə də göstərişli mədəni örnəklərimiz yadelli xalqların mədəniyyətlərinə də öz böyük təsirini göstərmişdir. Bu məqamı olduqca təbii qəbul etməliyik. Çünki qədim və köklü mədəniyyətlər sonradan yaranmış mədəniyyətlərə öz güclü təsirini göstərməyə qadirdir. Və ya basit mədəniyyət daşıyıcısı olan xalqlar öz mədəniyyətlərini zənginləşdirmək məqsədilə qonşu, əsasən də qədim köklü mədəniyyət daşıyıcısı olan xalqların mədəniyyətlərinə istinad edirlər. Lakin bu məqam, təəssüflər olsun ki, heç də həmişə istinad olaraq həyata keçirilmir, hətta çox zaman mənim-sənilməyə çalışılır. Və Azərbaycan türklərinin mənəvi və maddi mədəni dəyərləri hər zaman yadelli xalqları özünə çəlb etmişdir. Və bu dəyərlərdən sui istifadə edib, özünü külləşdirməyə çalışırlar da olmuşdur. Məhz erməni tayfalarının Azərbaycan xalqının köklü, qədim mədəni dəyərlərinə göz dikdiyi kimi...

XX əsrin əvvəllərində erməni musiqşünas Soqomonyan Komitas indiki Ermənistan ərazisində, İrəvanda azərbaycanlıların yaşadığı kəndləri gözərxək yüzlərlə Azərbaycan və Türk mahnısını nota alır. Ona görə də erməni xalq mahnıları və havalarının ən azı doxsan faizi Azərbaycan xalq mahnı və rəqlərinə əsaslanır. Ermənilər qədim Azərbaycan nəğmələrini toplayaraq öz arxivlərinə əlavə ediblər. Məhz bu baxımdan Komita-

Zəngəzur bayatılarında milli-etnik tarixi yaddaş

tas erməni musiqşisinin banisi yox, gələcəkdəki erməni plagiatının əsasını qoyan şəxsdir. 1925-ci ildə İrəvanda Elm və İncəsənət İnstitutu yanında xalq musiqisi və folklorunun toplanılması bölməsi yaradılır. Buna Komitasın şagirdi Spiridon Məlikyan rəhbərlik edir. Bu qurumun işi Azərbaycan folklor örnəklərini toplayıb, onları erməni folklorunun nümunəsi kimi təqdim etmək idi. Azərbaycan xalq yaradıcılığı örnəklərini toplayaraq öz örnəkləri kimi təqdim etməyə çalışan ermənilər bununla özlərinə qədim tarix və qədim soy-kök yaratmaq xülyasında olublar. Amma bu mümkün deyil. Ona görə ki, ruhu onu yaradan xalqa bağlı olan dəyərlər həmin xalqa məxsusdur. Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, ermənilərin mənim-sənildikləri və öz örnəkləri kimi təqdim etdikləri örnəklər də var. Aşağıdakı örnək onlardan biridir. Mətni erməni mənbəyindən olduğu kimi təqdim edirik:

Джаны-гюлюмы
Соловей, в мой сад летай,
Песню яра распевай,
Твоей песней мой привет
К дому яра передай.
Ах, в бахче ты возросла,
Как шамама сама была.
День и ночь- все про тебя
Моей песенки хвала.

Ты, Араз, меня пойми,
Говори, язык прими.
Молви милomu: "Скорей
Ты меня в свой дом возьми!"

Tərcüməsi:
Bülbül, sən mənim bağıma gəl,
Yarıma nəğmə oxu.
Öz nəğməndə mənim salamımı
Yarın evinə çatdır.

Ah, sən bağçada böyüdüün,
Özün də şamama kimi idin.

Гecə və gündüz - sənin haqqında
Mənim nəğmələrimdə alqışlanırsan.

Sən, Araz, məni anla,
Danış, dilimi qəbul et.
Mehribanlıqla dua et: "Tezliklə
Sən məni öz evinə al!".

Qeyd edək ki, "Can, gülüm", "Gülüm, hey" rədifli nəğmələr Azərbaycan türklərinin məişət və mövsüm mərasimi nəğmələrinə məxsusdur. Ermənilərin dəyişərək özünü külləşdirmək istədikləri, lakin pərakəndə bir mətn yaratdıqları bu nümunədəki sözlərin hansıların Azərbaycan dilinin lügət tərkibinə aid sözlərin olduğu aydındır: can, yar, şamama, Araz... Ermənilər tarixən torpaqlarımıza göz dikdikləri kimi, mədəniyyətimizə, dəyərlərimizə, dilimizə də göz dikiblər. Amma həmin pərakəndə şeir mətnindən də göründüyü kimi, mənim-sən ilə, özü-nənkü olmayın heç bir səmimiyyətə təqdim edə bilməzən! Azərbaycanı iki yerə bölən Araz bayatılarımızda o zəmandan etibarən giley-güzar obyektini kimi qəbul olunub, qarğış, hətta yeri gələndə nifrət obyektinə də olub. Erməni nəğməsində isə Araz müraciətdə yalvarış ifadə olunur və bu yalvarış yadellinin, Araz toxunan yad nəfəs sahibinin, onu Arazın ağışına almaq istəyinin yalvarışdır.

Yurddaşlarımızın öz tarixi torpaqlarından köçkün düşdükləri zamandan etibarən yaranmış sözlü yaradıcılıq örnəkləri isə milli ruhun əsl ifadəçisidir. Bu baxımdan bayatı örnəklərimiz daha aktivdir:

Mən aşığam, dam qaldı,
Damlar yeri nəm qaldı.
Qaşdı elim-obam,
Bir qurucu dam qaldı.

Bayatılar insanın yaranandan dünyadan köçdüüy zamanədək yaşadığı həyatının poetik ifadəçisidir. Bu zəngin və çoxşaxəli xalq yaradıcılığı örnəyindəki

misraların sayının məhdudluğuna baxmayaraq yüksək poetik dəyər və zəngin tarixi və etnoqrafik cizgilər daşımaqdadır. Bayatıların qədim əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin formalaşması və təkmilləşməsində çox böyük rolu vardır. Və qədim türk torpağı olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan azərbaycanlılar da hər zaman milli təfəkkür və düşüncədən qaynaqlanan dünyagörüşlərindəki məqamları sözlü yaradıcılıq məhsulu olan poetik örnəklərdən ən aktivində - bayatılarda real xalq dili ilə daxil arzu və düşüncələrini, ağrı və acılarını, xiffət və nisgillərini aydınca ifadə etmişdilər. Əgər müxtəlif zamanlarda yaranmış bayatı örnəklərində sevinc, sevgi və bu kimi xoşbəxt məqamlar öz ifadəsinə tapırırsa Qərbi Azərbaycandan, öz yurd-yuvalarından köçkün düşmüş həmvətənlərimiz yurd həsrətlərini və unudulmayaacaq ağırlarını bayatılarla ifadə ediblər. Vətən həsrəti bu bayatıların əsasını təşkil edir. Vətənpərvərlik hisslərinin sözə çevrilməsi, poetikləşməsi bu örnəklərdə gerçəkləşir:

Xoş gördük, dərə, səni
Xoşnişin dərə səni.
Xoş o kəsdərin halına ki, Zəngilan,
Bir də gələ, görə səni.

Mələm məqamdır ki, bayatıların son üçüncü və dördüncü misraları əsas fikrin ifadəsinə tam təmin edir. Və örnək verilən bayatıda da üçüncü və dördüncü misralardan aydınca görünməkdədir ki, bayatının yaradıcısı olan mələm müəllif - xalq məhz həsrət obyektini olan Zəngilandan köçkün düşən ərəfədə bu bayatını ərəşəyə gətirib, yaddaşlara ötürübdür.

Ay gedən, sənininəm,
Getmə dur, sənininəm.
Bülbül gülünə oynasa da, Zəngilan,
Mən elə sənininəm.

Hər iki bayatı örnəyinin sabit qafiyə ölçüsü pozulmuş üçüncü misraları köçkünlük həyatını, vətən nisgillərini aydınca

qabardır. Və üçüncü misranın qafiyə şəklini pozan "Zəngilan" toponimi də məhz həmin ağrı və nisgillər əsl səbəbi və səbəkkarıdır. Məhz belə ağrı-acı hayqıran misraların müəllifi əsl yerli sakinlər olduğunu bu qəbildən olan örnəklərlə bir daha sübut edirlər. Köçkün düşüb vətən nisgili yaşayan xalq məskunlaşdığı ən gözəl məkanı da qürbət sayır. Baxmayaraq ki, hamısı Vətən torpağıdır, amma ona doğulub-böyüdüüy, əsil-nəcəbətinin kök saldığı, təkçə düşüncəsi ilə deyil, soyu, bütün ruhu ilə bağlı olduğu öz məkanı - öz vətəni lazımdır:

Zəngilannan yel əsdi,
Ürəyim tel-tel əsdi.
Sağ gözün Vətənə qurban,
Sol gözüm mənə bəsd.

Sözlü ədəbiyyatın bir çox örnəkləri kimi, bayatılar da (bəlkə də daha çox) insanın real durumunu ifadə etməkdə, necə deyirlər, mahirdir. Belə ki, hər bir örnəkdə onun yaranandan ağrı-acısı və sevinci, ümumiyyətlə bütün psixoloji ruh halı öz ifadəsinə tapır. Eləcə də Qərbi Azərbaycandan toplanmış sözügedən örnəklərdə bu məqam olduqca aydındır. Köçkünlükdə həyatını cəhənnəm əzabından seçməyən insan təkçə öz halını deyil, övladsız, təmiz nəfəssiz, ruhsuz qalmış Vətən torpağının da halına fəryad edir, göz yaşını tökür:

Zəngilanın bucağında,
Od yanmır ocağında.
Baş qoyum dizin üstə,
Can verim torpağında.

Vətən həsrəti, el-oba yangını yurd-daşlarımızın qəlbini hələ də göynətməkdədir. Onlar həsrətlə gözləyirlər ki, öz doğma el-obalarına geri dönüb, doğma yurdlarına yenidən qovuş-

sunlar. Bu istək, arzu onlarda qaçqın düşdükləri gündən etibarən mövcuddur. Əgər soydaşlarımız o ağır günlərdə - doğma yurd-yuvalarından ayrı düşdükləri zamanda Vətəndən onları ayır salanı lənətləyir, ona nifrət bəsləyirdilər, nə zamansa Vətən torpağının onları öz doğma ağışına alacağına da inanırdılar. Məskunlaşdıqları məkanlardan doğma yurda baxmağı da özünə qənimət bilən insanın ağrı-acısı bayatılarda görün necə poetikləşir:

Gün getdi sarı qaldı,
Getdikcən sarı qaldı.
Vətən, sənə baxmadan,
Gözümdə sarı qaldı.

"Bu qədər Vətən həsrəti çəkənə gərəkdir ki, Vətən ona öz qucağını geniş açsın" - deyər düşüncənə soydaşımız bu ayrılıqda Vətəni də günahlandırır. Çünki məkrli nəfəsi müqəddəs Vətən torpağı gerek qəbul etməyə, düşmən nəfəsinə qənimət kəsibə bu torpaq. Məhz belə düşüncələrlə öz ümidlərini ölməyə qoymayan soydaşımız Vətəndən də gileyli-dir:

Bı dağ o dağa baxar,
Altınnan bılaş axar.
Heyf qaşqın gözədirim,
Bevəfa Vətənə baxar.

Vətən torpağı ilə, eləcə də Zəngəzurla bağlı bayatı örnəklərini müşahidə edərkən bir daha aydın olur ki, vətən sevgisi, yurd həsrəti bu örnəklərin əsas mayasıdır. Onların ərəşəyə gəlməsini məhz həmin müqəddəs duyğular şərtləndirir. Nə qədər yadelli bu örnəkləri mənim-sənəyə çalışsa da alınmaz, mümkün deyildir, çünki mayası xalq ruhundan yoxrulmuş bu örnəklər xalqın qədim tarixi ilə bərabər yaranıb və yaşamaqdadır. Və onlar heç zaman yad dilinə, yad nəfəsinə uyğunlaşa bilməz!

Aytən CƏFƏROVA,
AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət,
Dil və Ədəbiyyat İnstitutu
Folklorşünaslıq şöbəsinin müdiri,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Aşıqlar Birliyini üzvü

